

Szakemberek helyett gépek?

(Változási tendenciák a
könyvtárhasználati szokásokban)

NAGY Attila

1. A könyvbeszerzés forrásai

Amint arra már előző írásunkban (Nagy – Péterfi 2006) ugyancsak kifejezetten törekedtünk, most sem egyszerűen egy „pillanatfelvétel részleteit nagyítjuk majd ki”, de sokkal inkább az egyébként is tapasztalt társadalmi átalakulások sorával párhuzamosan, főként a változási tendenciák irányára, erejére összpontosítjuk majd figyelmünket. A könyvtárba lépés előtt vessünk egy hosszabb pillantást a könyvbeszerzési szokásokra!

Természetesen ezen a ponton is legalább kétféle módon kérdezhetünk: *általában* honnan szerzi be olvasmányait, illetve hogyan jutott az éppen *most*, vagy *legutoljára olvasott* könyvhöz? Tapasztalataink szerint a kérdészés tárgyyszerű, adott eseményt felidéző módja eredményesebben közelít a valósághoz. „*Hogyan szerezte be az éppen most, vagy a legutóbb olvasott könyvet?*”

A legutóbbi olvasmányok beszerzése 4 időpontban

(A felnőtt olvasók százalékában)*

A beszerzés módja	1964 (15 éven felüliek)	1985 (18 éven felüliek)	2000 (18 éven felüliek)	2005 (18 éven felüliek)
Könyvtárból kölcsönözték	22	15	10	7
Vásárolták	25	41	30	27
Családi könyvtárból	9	20	30	29
Ismerőstől kölcsönözte	31	12	17	16
Ajándékba kapta	6	4	9	9
Egyéb, illetve nincs válasz	7	8	4	12
Összesen	100	100	100	100

Táblázatunk utolsó oszlopában 100%=1331 fő, azaz a 3674 18 évnél idősebb összes megkérdezettből ennyien minősültek könyvet (saját bevalásuk szerint évente legalább egyet) olvasónak. A könyvtári kölcsönzések aránya négy évtizede jelentősen, egyharmadára csökkent.

A vásárlás adatsora jellegzetes kupola szerkezetet mutat, az 1985-ös csúcs után jól érzékelhetően gyengül, de még egy hajszálnyival erősebb, mint a negyven év előtti 25%.

Ellentétes tendenciákat sejtet a családi könyvtárak növekvő, illetve az ismerősöktől, barátoktól kölcsönzött művek említésszáma.

Feltűnő az utóbbi öt évben az értékelhetetlen válaszokat megfogalmazók, illetve egyáltalán a válaszadást megtagadók arányának (4–12%) megháromszorozódása.

Mindezek nyomán ismételten megerősítendő feltevésnek tűnik a kevesebben és kevesebbet olvasás gondolata. Egyetlen kivételnek az ajánlékozás gesztusa látszik, a két utolsó adat egyaránt 9–9%, tehát az olvasók körében a könyvajándék értéke nem csökken.

Ebben a tekintetben legnagyobb vesztesnek a

könyvtári rendszer tűnik, s ezzel ellentétben a családi könyvgyűjtemények sajátos felértékelődést mutatnak.

(Most fájlalhatjuk igazán, hogy mindösszesen 10 kérdés feltételére volt módunk, hiszen halatlannal fontos lenne itt a családi könyvtárakra vonatkozó, hasonló struktúrájú táblát ugyancsak bemutatnunk. Nem tehetjük, de egy korábbi vizsgálatunk (Nagy 2003) adatai nyomán – nagy valószínűséggel – kénytelenek lennénk egy sajátos polarizációs tendenciát kimutatni: ismét növekvő, talán 10%-ot közelítő arányú lenne a könyv nélküli családok nagyságrendje és a korábbiaknál ugyancsak több, akár 35% körüli lehet a 300 kötetnél nagyobb otthoni könyvgyűjtemények aránya, illetve minden bizonnyal léteznek már a könyv nélküli számítógép tulajdonosok és fordítva.)

Most pedig lépünk közelebb a 2005-ös adathalmaz bemutatásához, értelmezéséhez! Minden lehetséges kategóriában a nők vezetnek, különös tekintettel a baráti, ismerősi (66,1%) beszerzési forrásokra, a könyvtári kölcsönzésekre (61,4%), de még könyvajándékot is inkább a nők, mint a

* Az előzmények forrása itt és a későbbiekben többnyire GEREBEN Ferenc fejezete a Könyvtárosok kézikönyve 4. kötetében (szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp.: Osiris, 2002. 17–50. p.)

férfiak szoktak kapni 59,7–40,3% arányban. Ugyanezen adatok korcsoportonkénti megoszlása kisebb „döccenőkkkel”, de mégis egy jellegzetes lejtőként írható le.

Kimagaslóan a legnagyobb (31,4%) könyvtárhatalmas használói csoportként jelenik meg a legfiatalabbak (18–29 évesek), jelentős részben (38–40%) tanuló rétege. Majd őket követi a 30-asok (30–39 évesek) 19,6%-os részesedése, s ettől kezdődően – az ötvenesek kivételével (15,7%) – az egyes korcsoportok, kis ingadozásokkal 10–10 százaléknyan képviseltetik magukat ebben a sorban, ahol az utolsó olvasmányokat könyvtárból beszerzők 102 fős csoportját tekintettük 100%-nak. Azonnal hozzá kell azonban tennünk, ha viszont a válaszolók összességét (1334=100%) tekintjük a viszonyítás alapjaként, akkor bizony ez a legfiatalabbakat magába foglaló tábor már csupán a válaszolók mindössze 2,4%-os részesedését teszi ki.

A teljes, hatalmas táblázat minden adatának közlés nélkül (49 cella, minden cellában 4–4 számjegy: a válaszolók abszolút száma, majd a relatív gyakoriságok soronként, oszloponként és a teljes mintára számolva) jeleznünk kell, hogy a vásárlók legerősebb korcsoportjai a harmincasok (8,9%), az ötvenesek (5,9%), valamint a tizen-, huszonevűek (5,2%).

A családi könyvtárat elsődleges forrásnak tekintők rangsora szinte azonos: az 50–59 éveseknél 7,6%, a 18–29 éveseknél 6,5 % és a 30–39 éveseknél 5,9%. Majd egyre csökkenő arányokkal, de gyakorlatilag ugyanezek a rangsorok állnak össze a baráti kölcsönzés, illetve a megajándékozottak soraiban is. Talán egy lábjegyzetszerű kiegészítéssel: a hetvenesek többnyire csupán hajszálnyival, de érzékelhetően „megemelik a sorok végét”. Egyszerűbben szólva, feltehetően már többen nyugdíjasok közöttük, s mint ha az olvasói, vásárlói, kölcsönzői, ajándékot kapó aktivitásuk megnövekedne a hatvanévesekkel szemben.

A megkérdezettek iskolai végzettsége felől nézvést minden beszerzési forrás tekintetében az érettségizettek, egyúttal fiatalok részaránya a legmagasabb. Ennek ékes bizonyítékaként hadd idézzünk egy teljes adatsort.

„Véletlenül” ismét a könyvtári kölcsönzések példáját hozzuk elő. Valódi esetleges tény, hogy a már emlegetett 1332 főből éppen 100-an említették a könyvtári beszerzést. 17-en csupán a 8. osztály elvégzéséről szereztek bizonyítványt, 13 fő szakmunkás oklevéllel rendelkezik, 42-en érettségiztek, 19 főiskolai, 9 pedig egyetemi diplomás.

Érdemes egyetlen pillanatra nézőpontot váltani, s kifejezetten ennek a fiatal, érettségizett, éppen még tanuló rétegnek az olvasmánybeszerzési szokásain végigfutni:

40% a családi könyvtárat, 20–20% a vásárlást és a baráti kölcsönzést, s mindössze 10% említi a könyvtári kölcsönzéseket. Ennél kevesebben csupán az ajándékot kapót vannak: 7,8%. Tehát ebben a számunkra kiemelten fontos esetben is csupán 4. a rangsorban a könyvtár...

A kért gazdasági aktivitása, foglalkozása, beosztása felől ismét igen terjedelmes táblázattal rendelkezünk (84 cella, 4–4 adattal), melyekből az egyes társadalmi rétegek közötti kulturális távolságok mértékére következtethetünk.

Az élmezőnyt az értelmiségiek, a nyugdíjasok, s a tanulók alkotják, míg az ellenpóluson a segéd- vagy betanított munkások, az alkalmi munkavállalók, valamint a munkanélküliek vannak.

E részletkérdés lezárásaként szeretnénk előrebocsátani, hogy természetesen a számítógép-használati elágazások mellett, további kérdések sora áll még rendelkezésünkre a keresztátlák újabb és újabb seregének előállításához. (Például a valóságosság, a felekezeti megoszlás, a politikai attitűdök, illetve a cigány – nem cigány dichotómia problémái.) Terveink szerint ezeket a speciális témákat majd egy-egy rövid fejezetben foglaljuk össze.

2. A könyvtárhasználatról

2.1. A beiratkozottak aránya

„Beiratkozott tagja-e Ön most egy vagy több könyvtárnak, illetve volt-e régebben könyvtártag?” – hangzott saját kérdéseink 7. tétele, mely a teljes „omnibusz” kérdőív 151-es számú kérdése. Természetesen itt is nyomban megteremtjük a visszatekintés lehetőségét.

A könyvtári tagok arányának időbeli alakulása

(A megkérdezettek százalékában)

	1964	1985	2000	2005
Soha nem volt könyvtári tag	82	37,7	54,6	44,7
Most nem, de régebben az volt		44,6	33,7	43,8
Jelenleg is tag: egy könyvtárban	18	14,6	9,9	9,2
Jelenleg is tag: több könyvtárban		3,1	1,8	2,3
Összesen	100	100	100	100

Soranként haladva is elsőként, de talán szociológiai, oktatás- és művelődéspolitikai jelentősége okán ugyancsak legelébb kell szólnunk a könyvtárba soha még be nem iratkozottak arányának furcsa hullámzásáról.

1985 mintha a könyvtár vonzerejének aranykora lett volna, hiszen a felnöttek jó 62 százaléka korábban (44%), vagy jelenleg is (18%) ügyfele volt ennek az intézménynek. S 15 év elteltével, 2000-ben már jóval kevesebb (45%) maradt hűséges a könyvek és egyéb dokumentumok gyűjteményéhez, majd újabb 5 év elteltével kissé javul a helyzet, de ezzel együtt még mindig érzékelhetően rosszabb, mint 2 évtizeddel korábban (62%–55%, ti., aki vagy valaha volt, vagy jelenleg is könyvtárhasználó).

A magyarázatkeresés első pontja egyértelműen a statisztikák megbízhatóságára vonatkozik. Hiszen az első adatunk esetében még a „soha nem volt beiratkozott olvasó” kategória fel sem merült, hogy a „tervteljesítési kényszer” adatmódosító hatásairól ne is ejtsünk szót!

A számítógép, az internet adódik automatiku-

san talán első magyarázatként. (Nevezetesen sok mindent könnyebben, gyorsabban ellenőrzök, idézek, pontosítok a munkahelyi, otthoni számítógép segítségével, amelyeket korábban csupán a könyvtári látogatással lehetett megoldani.) Az összetevők egyike bizonyára ez lehet. De mi történt 2000 és 2005 között? Amikor a hazai számítógép- és internethasználati adatok egyértelműen javultak! Kikerülhetetlen legalább még két további feltevés.

1.) Gyengült az olvasásra, a könyvtárhasználatra ösztönző motívumok ereje a családban és (vagy) az iskolában?

2.) Csökkent a könyvtárak (alapterület, szerzeményezési keretek, felkészült, segítőkész szakemberek, főként gyermekkönyvtárosok száma) vonzereje?

Statisztikai rendszerünk átalakítása miatt itt külön fejezetet kellene nyitnunk, hogy vajon a két adatforrás (a kutatás és a statisztika), adathalmaz vajon milyen mértékben igazolja vagy gyengíti fenti adatsorainkat. Ettől itt, most eltekintünk, de a feladat létezik!

Legalább ilyen mértékben izgalmas a változások tendenciája a tényleges könyvtárhasználók adatait vizsgálva. Jól érzékelhető csökkenés 1985 és 2000 között, majd a stagnálás az utóbbi 5 évben. Miközben éppen ezekben az években (1985–2004) megduplázódik az érettségit adó középiskolát látogatók, továbbá megnégyszereződik a felsőoktatásba kerülők nagyságrendje. Köztudottan a könyvtárak legnagyobb, legerősebb „megrendelője” az oktatási rendszer egésze. Minden valószínűség szerint az utóbbi évek stagnáló adatai mögött a könyvtárhasználók életkori, iskolai végzettség szerinti átstrukturálódása zajlik. Fiatalabb és képzetesebb lett az utóbbi évek tipikus könyvtárhasználója.

És még egy felemás, de roppant fontos háttérváltozó! A könyvtárhasználók aránya változatlan

maradt 2000 és 2005 között miközben saját és más kutatások adatai szerint az olvasók, könyvet vásárlók száma egyértelműen kevesebb lett a jelzett 5 év alatt. Tehát ebből a szempontból vizsgálva, a könyvtárosok még némi elégtételt, valamelyes büszkeséget is érezhetnek: bizonyos „ellenszelekkel” harcolva, tartják a szintet. Miközben viszont az iskolarendszer felől érkező kéréseknek, sokféle ok következtében (egyetemalapítás könyvtár nélkül, a gyermek- és az iskolai könyvtárosok számának, illetve a beszerzési keretek csökkentése stb.) alig tudnak eleget tenni.*

Itt azonban függesszük fel a visszatekintés gesztusát, s inkább a jelen jobb megértésére koncentrálna ássunk mélyebbre! Elsőként az életkori megoszlás táblázatát vizsgáljuk meg.

Könyvtárhasználat életkori csoportonként

(A korcsoportok százalékában, N=3661 fő)

	18–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–	Összes
Soha nem volt könyvtári tag	28,4	39,1	41,9	42,4	58,9	68,5	44,5
Valaha volt, most nem	46,2	49,8	45,7	50,3	37,3	27,2	44,0
Jelenleg egy könyvtárban	19,8	9,1	9,5	6,3	3,4	3,5	9,3
Jelenleg több könyvtárban	5,6	2,0	2,8	1,0	0,4	0,8	2,3
Összesen	100	100	100	100	100	100	100

Természetesen az összesítés minden cellája elemzésre méltó, de mégis az első oszlop tartalmazza a legerősebb figyelmeztetéseket. A legfiatalabbak, a 18–29 évesek csoportjából, csaknem 30%-a állítja magáról, hogy soha nem volt stabil, beiratkozott könyvtárhasználó! Kik ők, hol laknak, milyen óvodákba, iskolákba járhattak az elmúlt 10–15 évben? A családi háttérrel illetően jól megalapozott előfeltevésekkel rendelkezünk. No de mire való a közoktatás és a közművelő-

dés intézményrendszere, ha nem éppen ezeknek a kiáltó hátrányoknak, hiányoknak a kiegyenlítésére? Ha gyermekkorban nem kapják meg az alapvető élményeket, boldogságtapasztalatokat, ha mást nem a rendszeres, kötelező kiegészítő házi feladatok, csoportos játékos, örömteli, foglalkozások, beszélgetések, mesehallgatás, bábozás formájában, akkor az életkori létrán felfelé haladva már egyre csökkenő eséllyel kerülnek kapcsolatba ezzel az intézménnyel.

Az 1985-ös és 2000-es évszámokkal jelzett adatok esetében mindig Gereben Ferenc adataira hivatkozunk. Nevezetesen: GERE BEN F.: Könyv, könyvtár, közönség. Bp. OSZK, 1998., valamint GERE BEN F.: Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Könyvtárosok kézikönyve 4. Hátterületek. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp.: Osiris, 2002.

Az egyszeres és többszörös könyvtárhasználat sorai ismét abszolút egyértelműek. A felsőfokú tanulás, a továbbképzés, a helykeresés a világban bőséges indítékokat szolgáltatnak könyvtáraink felkeresésére. Aztán egyre idősebbek le-

szünk, vásárolunk, gyarapodnak otthoni gyűjteményeink, illetve egyre kevésbé fontos számunkra az írott betű.

Ássunk tovább! Keressük az összefüggéseket az iskolai végzettség irányába!

Iskolai végzettség és könyvtárhasználat

(Az iskolázottsági szintek százalékában, N= 3663 fő)

	Befejezett iskolai végzettség					
	8 ált.	szakm.	érettségi	főiskola	egyet.	összes
Soha nem volt beiratkozott olv.	69,0	51,3	26,1	18,5	12,9	44,5
Régebben igen, most nem	27,0	44,0	54,9	53,3	64,4	44,0
Igen, egy könyvtárban	3,9	4,5	14,5	22,1	14,1	9,2
Több könyvtárban	0,1	0,2	4,5	6,1	8,6	2,3
Összesen	100	100	100	100	100	100

A táblázat első ránézésre talán nem hordoz újdonságértéket. Hacsak az összefüggések erejét nem ítéljük helyenként drasztikusnak. Például a legalacsonyabban iskolázottak csoportjában van egy fő (0,1%!), egyidejűleg több könyvtárat használó „fehér holló”. Lám mindig vannak kivételek! De a döntő többség (69%) életéből tökéletesen hiányzik ennek az intézménynek az ismerete, használata. Fordulópontnak látszik még mindig az érettségi megszerzése, hiszen itt legalább a múlt idejű kapcsolat igaz a többségre nézvést (54,9%). De hogyan lehet ekkora tömegben diplomát szerezni (főiskolán: 18,5% és

egyetemen: 12,9%) a könyvtárak teljes mellőzésével? Csak ismételni tudjuk korábbi írásunk egyik kérdő mondatát. Diplomagyár vagy értelmiségképzés?

Ugyanakkor az oktalan túláltalánosítást elkerülendő nyomatékosan irányítjuk olvasóink figyelmét a többszörös könyvtárhasználat igen jelentős mértékére éppen ebben a két, utóbb említett kategóriában (főiskola:6,1% és egyetem: 8,6%). A jelzett adatpárokat kötelességünk külön-külön felmutatni. Ezzel is figyelmeztetni szeretnénk a mai hazai felsőoktatás színvonalbeli egyenetlenségeire, gyengeségeire.

Könyvtárhasználat és a település típusa

(Az eltérő településeken élők százalékában, N=3661fő)

	Település típusa				
	község	város	megyeszékhely	Bp.	összes
Soha nem volt könyvtári tag	50,9	45,4	38,6	40,7	44,5
Korábban igen, most nem	41,1	43,3	46,9	45,8	44,0
Jelenleg egy könyvtárban	6,9	9,3	11,3	10,4	9,2
Több könyvtárban	1,1	2,0	3,2	3,1	2,3
Összesen	100	100	100	100	100

S végezetül a megkérdezettek lakóhelyének típusát s a könyvtárhasználat elemi mutatóját vettük egybe. Elsőként hadd jelezzük a sokadszor tapasztalt adat ismételt felbukkanását: az országos átlagot, az összképet itt is a kisvárosok adatai tükrözik a legpontosabban. Ha módunk lett volna a község kategóriát még bontottabban feltárni, akkor bizonyára jóval szélesebb lenne a skála. (Venyigéné 2005) Könnyen átlátható az előző oldal alján található tábla. Minden cellában a községi mutatók a legrosszabbak, s jól tudjuk, hogy nem csupán az intézményi háttér gyengeségeit olvashatjuk ki a fenti számsorból, de itt a legkevésbé iskolázott, itt a leginkább öregedő, fogyó, munkanélküliséggel küzdő a népesség.

De ugorjunk az ellenpólusra, Budapestre! Ahol az iskolázottság mértéke a legmagasabb, az oktatási intézmények száma a legnagyobb, s a könyvtári ellátottság szintje ugyancsak tiszteletreméltó. Mégis, a megyeszékhely kategória árnyalatnyi fölénye félreérthetetlenül kiolvasható az adatok rendezett halmazából.

Ezen a ponton meg kell állnunk legalább egy kérdőjel erejéig? Ki és mikor végzett utójára akár a felnőttek, akár a gyerekek körében ilyen jellegű összehasonlító, (Budapest – országos átlag, Budapest. – megyeszékhelyek), minőségi mutatókkal operáló vizsgálódást? Lehet, hogy *Sallai István* csaknem 30 éve, nagy port felvert cikke (Valóság 1979/3) volt az utolsó? Vagy a fenti kérdést toldjuk meg egy égetően aktuális újjal? Tudják-e az illetékesek, hogy a hazánk területén élő cigányok 71 százaléka még soha nem volt beiratkozott könyvtári olvasó, s mindössze 3 százaléka mondja magát könyvtárhasználónak? Felderítette már valaki, hogy is van ez Budapest VIII. IX. XIII., netán XVI. kerületeiben? Tudunk félbemaradt sikeres kezdeményezésekről, de mintha nem akarnánk meglátni, tudomásul venni a karnyújtásnyira lévő, pa-

rázsló, azonnali beavatkozást követelő bajokat. Pedig vezető közigazdaszaink rendszeresen figyelmeztetnek, hogy sikeres európai integrációnk feltételrendszerében kiemelt jelentősége van a munkaerő tanulékonyságának, képzettségének, valamint a társadalmi integráltság mértékének. (Palánkai 2006)

Hogyan integrálódik az iskolázatlan, funkcionális analfabéták hazai rétege? Nemzetközi kutatások eredményei szerint a rosszul, nehezen, keveset olvasók, szövegértési nehézségekkel küzdők 75%-a munkanélküli! (Schleicher 2006)

A kistelepüléseken élők mellett kihagyhatatlan feladataink vannak a nagyvárosi, képzetlen, munkanélküli, peremre szoruló szülők és főként gyermekeik körében is.

Emlékezzünk csak a korábban idézett legfiatalabb korosztály (18–29 évesek) 28%-os könyvtárba még soha be nem iratkozottak arányára! Hol is lehetne ezeket a rossz köröket megtörni? Kollégiumokba vinni, családtól elszakítani ezeket a gyerekeket? Ez már jó 200 éve Mária Teréziának sem sikerült!

Sokkal célravezetőbbnek tűnik a védőnőktől, az óvodától, a gyermekkönyvtáraktól, az első iskolai napoktól kezdődő, tudatos szövetségkérés és a szülőkkel a gyermekek érdekében. Összehangolt, előre eltervezett szövetségi gesztusok rendszerére van szükség, mégpedig az egészségügy, a köznevelés, kiemelten a könyvtár és a közoktatás intézményrendszereit átfogó módon.

A könyvtári tagság, valamint a számítógép és internethasználat összefüggéseiről itt szándékosan nem szólunk mert idevonatkozó adatokat és fejtegetéseket bőséggel talál majd az olvasó *Péterfi Rita* (ld. a következő tanulmányt e számban) cikkében.

Egy ugrással forduljunk most a könyvtárhasználati gyakoriság vonatkozásában található változási tendenciák felé!

2.2 A könyvtárhasználat gyakorisága

(A könyvtári tagok százalékában)

	1985	2005
Gyakoriság	%	%
Hetente többször	10	6,7
Hetente	19	18,8
Havonta	50	41,0
Negyedévente	10	17,5
Félévente	5	8,9
Ritkábban, évente	5	4,9
Az utóbbi 12 hónapban egyszer sem	1	2,9
Összesen	100	100

Tehát jóval kevesebben (17,7%–11,5%) és egyúttal jelentősen ritkábban látogatják ma-napság könyvtárainkat, ha az utóbbi két évtized adatsorait helyezük egymás mellé!

A három utolsó gyakorisági kategória (negyed-, fél- és évente), valamint az utóbbi évben egyszer sem választípus egyértelműen emelkedett, mégpedig a könyvtártagként regisztráltak 13,2 százaléka került át ide a korábban főként havonta (9%) és a hetente többször (3,3%) könyvtárba járók csapatából. Nem ismételjük a korábban már feltett kérdéseinket sem az oktatási rendszer felől, sem pedig könyvtárfejlesztési politikánkról. Csupán egyetlen, szerintünk felettébb izgalmas

kérdést pendítünk meg, az utánpótlását! Hol készül a jövő? A családból hozott kulturális egyenlőtlenségeket hol, mikor és ki fogja mérsékelni, csökkenteni? Hogy állunk a gyerekek könyvtári ellátásával?

Budapesten 2005-ben 78 önállóan működő könyvtár volt, ebből 21-ben működik gyermekrészleg, s mindössze 15 fő foglalkozik, rész- vagy egész állásban a gyerekekkel! (Egyetlen önálló gyermekkönyvtár – évek óta bizonytalan – létéről van tudomásunk: Bp. VI. ker. Liszt Ferenc tér 6.) De jó lenne megbízható országos adatokkal rendelkezni a gyermek és az iskolai könyvtárak, könyvtárosok helyzetének változási tendenciáiról!

2.3. Az igénybe vett szolgáltatások

(A könyvtárhasználók százalékában)

Tevékenységek	1985*	2000	2005
	%	%	%
1. Könyvkölcsönzés	97,7	–	88,2
2. Helyben olvasás	38	25,8	30,1
3. Fénymásolás	15,4	–	19,6
4. Számítógép-használat	–	5,2	19,2
5. Tájékoztatót, segítséget kér a könyvtárostól	56,9	14,6	17,1
6. Más könyvtári dokumentum kölcsönzése (folyóirat, videó, DVD)	–	–	15,3
7. Rendezvényt látogat	31,7	1	7,3
8. Vizuális dok. használata (videó, DVD) helyben	2	12,1	5,5
9. Hanganyagok használata helyben	15	12	2,6
10. Egyéb	14	–	2,1

Drámai módon (57%-ról 17%-ra), több mint harmadára csökkent a könyvtáros szakemberek segítségének kérése. Felkészületlenebbek? Ennyivel okosabb a mai olvasó? Vagy már ennyivel kevesebben vannak, tehát nehezebben megszólíthatók? Jó negyedére csökkent a rendezvényeket látogatók száma (31,7%–7,3%)!

Mindez „A Nagy Könyv”-akciók sűrűjének idején, 2005. szept. 15 és okt.16. közötti hetekben. De csökken a kölcsönzés mellett a helyben olvasás, valamint a hangzó anyagok helyben használata is.

Egyértelmű emelkedő ágat főként a számítógéphasználat, kisebb arányban a fénymásolás, valamint a más könyvtári, főként vizuális (korábban nem kérdezett?) dokumentumok (videó és DVD) helyben használata, kölcsönzése jelez.

Kissé sarkított, de tendenciájában félreérthetetlen kérdésünk:

Az elérhetetlen, túlterhelt, ingerült, netán az olvasónál felkészületlenebb „szakemberek”, a könyvtárosok helyett a már ma is népszerűbb, hozzáférhetőbb, vissza nem kérdező, türelmes számítógépek? Ez hát a jövőnk?

Ha az óvodai számítógépek szaporításáról, a gyermek és iskolai könyvtárosok létszámának további csökkentéséről hallunk újra meg újra, akkor aligha lesz ez másként. „Mert növeli, ki elfödi a bajt!”*

Természetesen írásunk címében és az utolsó mondatokban ugyancsak szándékoltnak kérdeztünk, fogalmaztunk az átlagosnál élesebben. Az előző oldal alján található táblázat adatai kétségtelenül adnak némi alapot erre. Most mégis váltsunk nézőpontot, hogy differenciáltabb összeggel szolgálhassunk!

3. Összegzés

Csökken a könyvet olvasók (40%), a könyvtárhaználó (12%), száma, a felnőtt népességen

belüli részaránya. Ezzel egy időben növekszik a számítógéppel ellátott háztartások nagyságrendje (35%), valamint az internetet használók mennyisége (24%). Miközben a már jelzett adatok bizonyossága szerint az esetek döntő többségében a kétféle eszközrendszer egyidejű használata vagy kerülése a jellemző.

A könyvet nem olvasók 80%-a számítógépet sem használ, ráadásul a rendszeresen olvasók döntő többsége (75%) pedig egyúttal az internetet munka és /vagy tájékoztatói eszközként ugyancsak igénybe veszi.

Ezzel együtt a soha könyvtárba még be nem iratkozottak döntő többsége (83%), internetezni sem szokott, s a több könyvtárban is regisztrált olvasók 86%-a internetező. A csupán egy könyvtárat használók 74%-a mindkét kulturális eszköz, intézményrendszert igénybe veszik. A két tevékenység mind kifejezettebb összefonódást mutat. Tehát a címben feltett kérdés méltányos megválaszolása talán inkább a kisebbség számára „szakemberek és gépek”, a többség esetében „sem szakemberek, sem gépek” lehetne.

Vagyis a kulturális előnyök és a hátrányok halmozódása látványosan polarizálja társadalmunk jelentős részét. Egyszerűbben szólva, az egyes társadalmi rétegek közötti, korábban is meglévő kulturális távolságok, szakadékok mélyülnek és szélesednek.

Záróakkordként a fentiek illusztrációjaként hadd villantsunk fel még néhány adatsort.

Két külön kérdésre érkezett válaszok eredményeit sűrítettük a következő táblázatba.

„Mennyire fontos az Ön számára az internet, illetve a felsorolt nem internetes források az információszerezés, továbbá a szórakozás eszközeként? Osztályozzon úgy, hogy az 5-ös azt jelentse, nagyon fontos, az 1-es pedig, hogy egyáltalán nem fontos.”

* Illyés Gyula: Bartók (1955.)

Milyen mértékben fontosak az Ön számára a különféle eszközök?

(Átlagértékek az 5 fokú skálán)

Mint információforrás		Mint szórakozás	
1. televízió	4,25	1. barátok, család	4,35
2. barátok, család	4,20	2. televízió	4,19
3. rádió	3,55	3. rádió	3,49
4. napilap	3,31	4. könyv	3,07
5. könyv	3,01	5. napilap	2,93
6. folyóiratok, magazinok	2,61	6. folyóiratok, magazinok	2,70
7. internet	2,04	7. internet	1,77
8. helyi klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek	1,60	8. helyi klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek	1,67

Természetesen a fenti adatok minden esetben csupán az országos átlagot jelenítik meg. Az internet, a könyv, a folyóirat az iskolázottabbak, a fiatalok, a nagyobb városokban élők, az olvasók, a könyvtárhasználók számára mindig jóval fontosabbak. Most mégis koncentráljunk az összképre! A könyv, a nyomtatott szó még az átlag körüli értékekkel, a mezőny közepén található, míg az internet a többség számára csupán az utolsó előtti a fontossági listán. Miközben mindkét szempont szerint a televízió, a legközelebbi személyes kapcsolatok és a rádió állnak a rangsor elején. Ez a többség véleménye! Hallatlanul fontos ezt tudnunk. Hogyan, kiken keresztül jutunk el hozzájuk? Leginkább a szülők, a pedagógusok, a könyvtárosok segítségével, s főként a gyerekek, a fiatalok csoportjaihoz. (Egyetlen pillanatra sem megfélemlítve a „Nagyinet” programokról, ahol a motívumok mélyén megint éppen a gyerekek, az unokák, illetve a velük létesítendő új kapcsolatok rendszere áll.)

Tegyük még élesebbé a képet!! Az Országos Széchényi Könyvtár elektronikus szolgáltatásainak egyikét, a Magyar Elektronikus Könyvtárat (MEK, kézikönyvek, monográfiák, gyűjteményes művek teljes szövegű lelőhelye) 2005-ben

5 536 575 fő vette igénybe. (<http://mek.oszk.hu/html/irattar/besz2005.htm>)

Míg a legfrissebb adatok szerint a legutóbbi 12 hónapban (2005. július 1. és 2006. június 30. között) már 8 462 553 fő találta meg könnyen, gyorsan az általa keresett idézetet, pontos adatot, szócikket, vagy akár (bizonyára jóval ritkábban), az elejétől végig elolvasott szépirodalmi művet. (<http://mek.oszk.hu/webalizer/>)

Vagyis a könyvtárhasználat esetében említett csökkenő/stagnáló tendencia háttérben az egyik kihagyhatatlan tényező ezen intézmények kincseinek közvetett, digitális formájú megtalálása, hasznosítása, élvezete.

Vagy pillantsuk be egy másik hazai digitalizálással foglalkozó műhely statisztikájába! (Sudár Annamária szíves közlése nyomán.). Nézzük meg, hogy 2005 októberében (a mi kérdőíves vizsgálatunk idején) melyek a legnépszerűbb művek a Neumann-ház Bibliotheca Hungarica Internetiana című szépirodalmi és szakirodalmi gyűjteményében. (Zárójelben a jelzett hónapban az adott művet keresők száma olvasható.):

Ady Endre összes: (656)

Zentay István: A meggyőzés útjai: (307)

Darwin: A fajok eredete (295)

Arany János összes (261)

Orvostörténeti bibliográfia (246)

Kádár – Tóth: Az egyszarvú és egyéb állatfajták Bizáncban (228)

József Attila összes (214)

Amint az jól felismerhető, a toplista szerzői legkevésbé sem a mi vizsgálatunk listavezetőinek, Brown vagy Steel „rokonságából” kerülnek ki. A fentiekkel egyszerre két dolgot szerettünk volna bizonyítani, jól láthatóvá tenni. Egyrészt ma már a könyvtárhasználat kutatása során a fizikai megjelenés, a beiratkozás mellett kihagyhatatlan szempont a közvetett, az indirekt könyvtári produkciók keresése, a digitális könyvtárhasználat. Másrészt, hogy éppen ezen összefüggések feltárása közben válik félreérthetetlenül jogossá a kulturális szakadék kifejezés használata, mert véleményünk szerint *a szokásos digitális megosztottság szókapcsolat inkább leszűkíti*, s ezáltal talán részben el is fedi az itt kitapintható társadalmi feszültségek összetettségét, mértékét.

Végig felnőttekről beszéltünk, holott ezzel párhuzamosan a PISA kutatások (15 évesek szövegértési készségeit bemutató), lehangoló eredményeinek jobbítási esélyeiről is töprengtünk. „*A gyerek a szülő tünete*” – mondják a bölcs pszichológusok. „Family literacy” (kulturális tőke, családi kultúra, otthon eltanult beszéd-, gondolkodási és viselkedési szabályok, attitűdök) – mondjuk mi, olvasáskutatók, pedagógusok, pszichológusok, szociológusok. Mert tapasztalataink szerint, kizárólag a szülők lehető legkorábbi megnyerésével, együttműködésével segíthetünk a diákoknak, a gyerekeknek. Segítsünk

hát elsőként, vagy egyidejűleg a szülőknek is, hogy holnapután tanítványaink, gyermekeink, unokáink a mainál sokkal hatékonyabb információs tudással (information literacy) rendelkezhessenek, melynek viszont ma már kikérülhetetlen előfeltétele, összetevője a jó szövegértés (reading literacy), a könyvtárhasználati jártasság (library literacy) mellett a számítógép, az internet magabiztos kezelése, használata (computer literacy) is.

Irodalom

<http://mek.oszk.hu/html/irattar/besz2005.htm>

<http://mek.oszk.hu/webalizer/>

NAGY Attila: Hátal a jövőnek? Budapest, OSZK-Gondolat Kiadó, 2003. 57–58. p.

NAGY Attila – PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. (Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. In. Könyvtári Figyelő, 2006. 1. 31–44. p.

PALÁNKAI Tibor: A lisszaboni program megvalósíthatósága. In: Magyar Tudomány. 2006. 9. 1045–1056. p.

SALLAI István: Tartozásaink Szabó Ervinnek. In: Valóság, 1979.3.

SCHLEICHER, Andreas: Literacy Skills for Tomorrow's World – Seeing School System Through the Prism of PISA. – Elhangzott az International Reading Association 21. Olvasás Világkongresszusán (Building Literacy Bridges) Budapest, 2006. aug. 8.

VENYIGÉNÉ MAKRÁNYI Margit: Kistéleplési könyvtári ellátás Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: Könyv, Könyvtár Könyvtáros, 2005. május, 23–29. p.

A Petőfi Irodalmi Múzeum új portálja (www.pim.hu) a Magyar Tartalomipari Szövetség 2006. évi e-fesztiválján a „Magyar kulturális örökség digitális megőrzése eTudomány” kategóriában első helyezést ért el. (Bánki Zsolt István híre, *Katalist*, 2006. nov. 22.)